

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ



Ελληνικός & Ευρωπαϊκός Πολιτισμός

Α' Τάξη Γενικού Λυκείου
Μάθημα Επιλογής

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

**Αντώνης Λιάκος,
Κώστας Γαγανάκης, Έφη Γαζή, Γιώργος Κόκκινος,
Ιουλία Πεντάζου, Γιώργος Σμπιλίρης**

**Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ**

Α' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΜΑΘΗΜΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2007

Συγγραφική Ομάδα

Αντώνης Λιάκος, καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών
Κώστας Γαγανάκης, λέκτορας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών
Έφη Γαζή, διδάκτορας Ιστορίας του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου της
Φλωρεντίας
Γιώργος Κόκκινος, διδάκτορας Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Ιουλία Πεντάζου, υποψηφία διδάκτορας Ιστορίας
Γιώργος Σμπιλίρης, φιλόλογος, διδάκτορας Ιστορίας

Την τελική ευθύνη για τη διαμόρφωση των κειμένων είχε ο Αντώνης Λιάκος.

Τα κείμενα που αναφέρονται στη μουσική έγραψε ο Νικόλαος Μάμαλης, διδάκτορας Μουσικολογίας.

Επιτροπή κρίσης

Ολγὰ Κατσιαρδή-Hering, αναπληρώτρια καθηγήτρια Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο
Αθηνών
Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βεΐκου, φιλόλογος, διδάκτορας Κοινωνικών Επιστημών

Με απόφαση της ελληνικής κυβερνήσεως τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν.

Εγώ ηξεύρω ότι ως προς την επανάστασι και αναμόρφωσι της θρησκείας, δεν εστάθης ένας Λουτέρος ή Καλβίνος, ως προς την φιλοσοφίαν ένας Βάκων ή ένας Καρτέσιος, ως προς την πολιτικήν ένας Μοντεσκώς, ή ένας Ρουσσώς. Άλλοι καιροί, και άλλες περιστάσεις, και επομένως άλλοι άνθρωποι. Πλην προσπάθησες να εμβάσης εις την πατρίδα τα ευρημένα καλά, εκείνα δια την απόκτησιν των οποίων η ανθρωπότης επολεμούσε τους τρεις ολοκλήρους περασμένους αιώνας με χύσι του αίματός της, την ελευθερίαν λέγω της συνειδήσεως, την ανεξαρτησίαν του λογικού, και την ελευθερίαν της κοινής θελήσεως, εις την κυβέρνησι της κοινωνίας.

(Απόσπασμα από τον επικήδειο στον Αδαμάντιο Κοραή, που εκφώνησε το 1833 ο Φραγκίσκος Πυλαρινός, αργότερα καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τι είναι η Ευρώπη; Η απάντηση φαίνεται απλή και εύκολη. Αρχούν όμως οι στοιχειώδεις γνώσεις γεωγραφίας; Ποια είναι τα όρια της Ευρώπης; Θάλασσες και οροσειρές ή πολιτισμοί; Τι εννοούσαν κάθε φορά οι άνθρωποι όταν αναφέρονταν στην Ευρώπη; Και ακόμη, από πότε άρχισαν οι κάτοικοί της να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως Ευρωπαίο; Ποια χαρακτηριστικά του απέδιδαν; Υπάρχει κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός; Ποια θεωρούμε πως είναι τα χαρακτηριστικά του; Πώς σχηματίστηκαν;

Αυτά τα ερωτήματα θέλει να ερευνήσει το βιβλίο αυτό. Στόχος του δεν είναι να δώσει απαντήσεις, αλλά να παρουσιάσει ιστορικά δύο διαδρομές. Η πρώτη αφορά την εξέλιξη των αντιλήψεων για την Ευρώπη. Πώς και από πότε οι κάτοικοι αυτής της περιοχής του πλανήτη αποφάσισαν να τη βλέπουν διαφορετικά από τον άλλο κόσμο. Πότε και γιατί αποφάσισαν ότι παρά τις διαφορές τους, έχουν κοινά χαρακτηριστικά; Η δεύτερη αφορά τη διαμόρφωση αυτών των κοινών χαρακτηριστικών. Πώς διαμορφώθηκαν δηλαδή η προσωπικότητα του Ευρωπαίου και ο ευρωπαϊκός πολιτισμός;

Οι δύο διαδρομές δεν είναι ξεχωριστές. Όσο οι Ευρωπαίοι αντιλαμβάνονταν την ιδιαιτερότητά τους, τόσο ανέπτυσαν τα κοινά χαρακτηριστικά τους. Από την άλλη μεριά, όσο ανέπτυσαν αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά και τα συνέκριναν με τα χαρακτηριστικά άλλων κοινωνιών, αυτών που υπήρχαν πριν από αυτούς ή εκείνων που ζούσαν στις άλλες ηπείρους, τόσο αποκτούσαν συνείδηση του τι είναι η Ευρώπη και τι οι Ευρωπαίοι.

Στο βιβλίο αυτό βέβαια δε θέλουμε να καταρτίσουμε έναν κατάλογο των χαρακτηριστικών της Ευρώπης και του πολιτισμού της. Θέλουμε να δείξουμε την ιστορική πορεία μέσα από την οποία δημιουργήθηκε ένα πλαίσιο ευρωπαϊκών χαρακτηριστικών, αυτών που εμείς σήμερα αποκαλούμε ευρωπαϊκό πολιτισμό. Οι γενιές που ζούν σήμερα στην Ευρώπη κληρονόμησαν ιδέες, νοοτροπίες, στάσεις ζωής, έργα τέχνης, πολιτικές πραγματικότητες, τεχνολογικά και επιστημονικά επιτεύγματα αλλά και τραύματα από το παρελθόν. Το παρελθόν κάθε γενιάς εκτείνεται από τα πρόσφατα βιώματά της ως τις μακρινές εποχές που φτάνει η γνώση της. Και για κάθε ηλικία το παρελθόν είναι διαφορετικό. Ό,τι για τους μεγάλους είναι ακόμα παρόν, για τους εφήβους αποτελεί ήδη κληρονομιά του παρελθόντος. Γι' αυτό άλλωστε μιλάμε για πλαίσιο χαρακτηριστικών. Μέσα σ' αυτό υπάρχουν διαφορετικές προτιμήσεις και συνδυασμοί. Κάθε γενιά δημιουργεί τη δική της προϊστορία. Οι εμπειρίες της, οι προσδοκίες της, ό,τι έπραξαν οι προηγούμενοι, όλα αυτά προσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει το παρελθόν και χειρίζεται

τις κληρονομίες του. Κάθε δένδρο έχει τις ρίζες του, αλλά αυτές αναπτύσσονται κάτω από τη σκιά της φυλλωσιάς του.

Επιλέξαμε να δείξουμε την ιστορική πορεία μέσα από την οποία διαμορφώθηκε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, γιατί θέλουμε να δούμε τον τρόπο της κατασκευής του, τις αποχρώσεις του, τις αντιφάσεις του, το πόσο σύνθετα ήταν κάθε φορά τα προβλήματα. Το βιβλίο αυτό δηλαδή δεν είναι ούτε μια δοξολογία του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ούτε βέβαια ένα είδος κατηγορητηρίου. Η Ιστορία άλλωστε δεν είναι δικαστήριο. Σκοπός της είναι να κατανοήσει τι συνέβη, γιατί συνέβη έτσι και όχι αλλιώς, ποιες συνέπειες έχει για μας. Ούτε επίσης θέλαμε να κατασκευάσουμε μια φανταστική ιστορία της Ευρώπης. Μια ιστορία δηλαδή όπως θα επιθυμούσαμε να είναι.

Το βιβλίο δεν έχει γραφεί έτσι ώστε οι μαθητές να το αποστηθίσουν. Ούτε αποτελεί μια αποθήκη γνώσεων. Θέλει κυρίως να υποκινήσει συζήτηση. Βέβαια ένας πολιτισμός στηρίζεται σε έννοιες δύσκολες. Αλλά όσοι θα το διδάχτούν και θα το διδάξουν ζουν και αναπνέουν μέσα στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Δεν τους είναι ξένος και άγνωστος. Επομένως η κατανόηση, στο ένα της σκέλος, ακουμπά στις πληροφορίες που προσφέρει το βιβλίο, και στο άλλο, στην εμπειρία των μαθητών και των καθηγητών τους. Το βιβλίο αυτό είναι σαν ένα πλοίο. Ταξιδεύει στη θάλασσα του ιστορικού χρόνου, αλλά οι επιβάτες του, άνθρωποι της σύγχρονης εποχής, κουβεντιάζουν και σχολιάζουν συνεχώς ό,τι βλέπουν. Γιατί η θάλασσα στην οποία πλέον δεν είναι εξωτική. Ανήκει στο δικό τους χρόνο. Εκείνον που έχει ενσωματωθεί στο πολιτισμικό τους υπόβαθρο. Και στο κάτω-κάτω της γραφής, αποφασίζουν οι ίδιοι για τις διαδρομές.

Καλό ταξίδι λοιπόν!

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ

Κεφάλαιο Πρώτο: Η Ευρώπη της Αρχαιότητας

1. Ο μύθος της Ευρώπης

Μια φορά κι έναν καιρό, στα πολύ παλιά χρόνια, στην παραλία της Φοινίκης έκανε περίπατο με τις φίλες της η κόρη του βασιλιά της χώρας αυτής. Ξαφνικά εμφανίστηκε ένας ωραίος λευκός ταύρος και όταν αυτή, περιέργη καθώς ήταν, πλησίασε, αυτός την άρπαξε, την ανέβασε στη ράχη του και πετώντας πάνω από τη θάλασσα τη μετέφερε στην Κρήτη. Το όνομα της κόρης ήταν **Ευρώπη** και ο ταύρος δεν ήταν παρά ο μεταμορφωμένος βασιλιάς των θεών, ο Ζευς. Μαζί της απέκτησε ένα γιο, το Μίνωα. Η Ευρώπη επομένως έγινε η μητέρα ενός από τους παλαιότερους πολιτισμούς της Μεσογείου, του



*Ερυθρόμορφος κρατήρας,
γύρω στα 480 π.Χ., Ταρκύνια,
Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο.*

μινωικού, και έδωσε το όνομά της σε μια ήπειρο και σ' έναν πολιτισμό, που έμελλε να μετασχηματίσει τον κόσμο ολόκληρο.

Για το μύθο μπορούν να γίνουν πολλά σχόλια και να δοθούν πολλές ερμηνείες. Μεταφέροντας την Ευρώπη από τα παράλια της Φοινίκης στην Κρήτη, ο Ζευς εμφανίζεται να μεταφέρει τους καρπούς των αρχαίων ανατολικών πολιτισμών στο Αιγαίο, γεφυρώνοντας την αρχαία Αίγυπτο με την αρχαία Ελλάδα. Ο μύθος λέει ότι ο Κάδμος, ο αδελφός της Ευρώπης, ο οποίος περιπλανήθηκε στον κόσμο αναζητώντας την, έφερε το φοινικικό αλφάβητο στους Έλληνες. Ακόμη, ο μύθος της μεταφοράς της Ευρώπης συνδέεται με την ιδέα που είχαν οι κάτοικοι της Μεσογείου για τον πολιτισμό τους, πολιτισμό κίνησης και αλλαγής.

Από εκείνα όμως τα μακρινά χρόνια που διηγούνται το μύθο, πέρασαν αιώνες και αιώνες, έως ότου η Ευρώπη γίνει μια συχνή και κοινή λέξη στα χείλη των κατοίκων της. Ως τις μέρες μας, ο όρος έχει αποκτήσει πολλές σημασίες. Αυτό δείχνει ότι οι άνθρωποι που κατοικούσαν αυτή την ήπειρο αντιλαμβάνονταν κάθε φορά διαφορετικά τον κόσμο τους. Δείχνει όμως προπαντός την πολυμορφία και την ελαστικότητα του όρου. Η λέξη Ευρώπη λοιπόν δεν είναι, και δεν ήταν ποτέ άλλωστε, ένας αυστηρός γεωγραφικός όρος, που αναφέρεται σε μια περιοχή με σαφώς καθορισμένα σύνορα. Ήταν μια λέξη που το περιεχόμενό της άλλαζε ανάλογα με την εποχή. Μαζί της μεταβαλλόταν –άλλοτε διευρυνόταν και άλλοτε συρρικνωνόταν– και η περιοχή στην οποία αναφερόταν η λέξη.

2. Το αντιθετικό σχήμα Ευρώπη - Ασία

Τα γεωγραφικά όρια της Ευρώπης στην αρχαιότητα ήταν ασαφή και ευμετάβλητα. Υπήρχε η αντίληψη ότι ο κόσμος χωριζόταν σε τρία μέρη: την Ασία, τη Λιβύη και την Ευρώπη. Ο **Ηρόδοτος** βέβαια παραξενεύεται για το χωρισμό αυτό και αναφέρει ότι η Ευρώπη ήταν μια πολύ μεγαλύτερη ήπειρος από τις άλλες δύο. Ο Ηρόδοτος δηλώνει άγνοια, εκτός από τους οροθέτες, για τους ονοματοθέτες και για την προέλευση των θηλυκών ονομάτων των ηπείρων. Μνημονεύει, επίσης, δυο αποστολές χαρτογράφησης του κόσμου, μια που έκανε τον περίπλου της Αφρικής και μια που εξερεύνησε τον ποταμό Ινδό. Ο **Ισοκράτης** πάλι θεωρούσε ότι ο κόσμος αποτελούνταν μόνο από δυο μέρη, την Ευρώπη και την Ασία. Από

«Απορώ με κείνους που χώρισαν κι έβαλαν τα σύνορα της Λιβύης, της Ασίας και της Ευρώπης. Γιατί οι διαφορές τους δεν είναι μικρές. Το μήκος της Ευρώπης είναι όσο των δύο άλλων μαζί. Στο πλάτος δεν υπάρχει σύγκριση».

Ηρόδοτος, Ιστορία, IV, 42

«Η γη χωρίζεται σε δύο μέρη, το ένα ονομάζεται Ασία και το άλλο Ευρώπη».

Ισοκράτης, Πανηγυρικός 179

την έκταση της Ευρώπης οι Αρχαίοι γνώριζαν καλά τις μεσογειακές ακτές της και τις ακτές του Ευξείνου Πόντου. Την Αζοφική Θάλασσα και τις εκβολές του ποταμού Δον τις θεωρούσαν σύνορο με την Ασία στα βορειοανατολικά. Στα δυτικά, οι Ηράκλειες Στήλες (οι βράχοι του Γιβραλτάρ) οριοθετούσαν τα πέρατα της Ευρώπης και την αρχή ενός ωκεανού, για τον οποίο πίστευαν ότι περιέβαλλε ολόκληρη τη γη.

Ο όρος «Ευρώπη» όμως δεν είχε απλώς γεωγραφική σημασία. Ο ελληνικός αποικισμός στη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας και τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας είχε φέρει τους Έλληνες σε επαφή με άγνωστους λαούς. Καθώς δεν μπορούσαν να καταλάβουν τη γλώσσα που μιλούσαν, τους ονόμασαν «*βάρβαρους*». Ο χαρακτηρισμός αυτός δεν είχε εξαρχής αρνητική σημασία. Η επική ποίηση συχνά ηρωοποιούσε ξένους. Ο Όμηρος δεν έκανε αξιολογική διάκριση ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τρώες. Κάποια στοιχεία μιας αίσθησης ελληνικής ανωτερότητας εμφανίζονται στις αφηγήσεις του Ηρόδοτου, ο οποίος, ενώ δήλωνε το θαυμασμό του για τους αρχαίους ανατολικούς πολιτισμούς, υπογράμιζε την κοινή γλώσσα, καταγωγή και θρησκεία των Ελλήνων, κυρίως ως στοιχείο διαφοράς από τους άλλους.

Η αντιπαράθεση Ευρώπης-Ασίας απέκτησε κυρίως *πολιτικό χαρακτήρα* και ήρθε ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης Ελλήνων και Περσών κατά τους μηδικούς πολέμους. Η Ευρώπη θεωρούνταν ως η χώρα της ελευθερίας, της «*αυτονομίας*», δηλαδή των πολιτών που υπάκουαν στους νόμους που θέσπισαν οι ίδιοι, ενώ η Ασία ως η χώρα του δεσποτισμού και της δουλείας. Την ελληνική ελευθερία συμβόλιζε η Αθήνα. «*Δούλοι δε λογούνται ανθρώπου ουδ' υπήκοοι κα-*



Στο αγγείο αποτυπώνεται μια σκηνή από τον πόλεμο των Ελλήνων εναντίον των Περσών. Πώς παρουσιάζονται οι δύο πολεμιστές; Με ποιον τρόπο απεικονίζονται οι δύο διαφορετικοί πολιτισμοί;

Κύλικα 5ου αιώνα π.Χ., Εδιμβούργο, Βασιλικό Μουσείο.

νενός» λέει ο Αισχύλος για τους Αθηναίους. Την ασιατική δεσποτεία ενσάρκωνε ο Πέρσης βασιλιάς. Η διαφορά των δύο κόσμων αποτυπώνεται ποιητικά στην τραγωδία του Αισχύλου «Πέρσαι». Εδώ εικονίζονται οι Ασιάτες Πέρσες ως λαός υπερόπτης. Οι εικόνες αυτές αποδείχτηκαν μακρόβιες.

Ο **Ιπποκράτης** επιχείρησε να συνδέσει τις διαφορές στις αντιλήψεις και την πολιτική συμπεριφορά των Ασιατών και των Ευρωπαίων με τις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες στις οποίες ζούσαν. Οι ανεπαισθητες διακυμάνσεις των θερμοκρασιών έκαναν τους Ασιάτες φιλειρηνικούς και μαλθακούς, ενώ η βιαιότητα του ευρωπαϊκού κλιματολογικού περιβάλλοντος καθιστούσε τους Ευρωπαίους φιλοπόλεμους και θαρραλέους. Η ασιατική μαλθακότητα και δουλοπρέπεια οφειλόταν, κατά τον Ιπποκράτη, και στο ασιατικό σύστημα δεσποτικής διακυβέρνησης, ενώ η πολιτική ελευθερία των Ελλήνων εκφραζόταν άμεσα και στην πολεμική τους αρετή. Η διάκριση σε κλιματολογικές ζώνες ήταν, για τους αρχαίους, ένας τρόπος κατάταξης των πολιτισμών και των πολιτευμάτων. Έτσι ο **Αριστοτέλης** διακρίνει τρεις ζώνες: την Ευρώπη, την Ελλάδα και την Ασία. Σύμφωνα με το μεγάλο φιλόσοφο, οι Έλληνες ήταν οι «άριστοι ενδιάμεσοι»· συνδύαζαν την ορμή και την ανδρεία των Ευρωπαίων, που ζούσαν στα βόρεια και ψυχρά κλίματα, με την εξυπνάδα και τη δεξιότητα των Ασιατών.

Ας σχολιάσουμε εδώ την περιήγησή μας στην αρχαιότητα.

Η διάκριση της Ευρώπης ως γης των ελεύθερων ανθρώπων από την Ασία ως χώρα του δεσποτισμού θα γίνει ένα στερεότυπο, το οποίο θα αναβιώσει στα νεότερα χρόνια. Θα χρησιμοποιηθεί από το Μακιαβέλλι, το Μοντε-

Το κλίμα και οι άνθρωποι

Για την έλλειψη ευφυΐας και την ανανδρία των κατοίκων, κύρια αιτία, που οι Ασιάτες δε δείχνουν τόση διάθεση για πόλεμο όσο οι Ευρωπαίοι και έχουν πιο ήπιο χαρακτήρα, είναι το κλίμα. Αυτό δεν παρουσιάζει μεγάλες μεταβολές κατά εποχές ούτε προς το θερμό ούτε προς το ψυχρό, αλλά είναι περίπου το ίδιο. Γιατί δεν υπάρχουν ισχυρά ερεθίσματα για τη σκέψη ούτε βίαιες σωματικές αλλαγές, εξαιτίας των οποίων είναι φυσικό να χαλυβδώνεται ο χαρακτήρας του ανθρώπου και να γίνεται πιο παρόλομος και ορμητικός απ' ό,τι αν δεν παρουσιάζονταν μεταβολές. Οι μεταβολές είναι εκείνες που κινούν το νου όλων των ανθρώπων και δεν τον αφήνουν να παραμένει αδρανής. Γι' αυτούς τους λόγους νομίζω πως οι Ασιάτες είναι απόλομοι και ακόμη εξαιτίας των νόμων. Γιατί τα περισσότερα μέρη της Ασίας έχουν βασιλιάδες. Όπου οι άνθρωποι δεν είναι αυτεξούσιοι και αυτόνομοι, αλλά κυβερνούνται δεσποτικά, εκεί δεν ασχολούνται με το πώς θα ασκηθούν στον πόλεμο, αλλά πώς θα αποφύγουν να γίνουν μάχμοι [...]. Οι συχνές απότομες μεταβολές εμβάλλουν αγριότητα στους ανθρώπους. [...] Γι' αυτό θεωρώ πως οι κάτοικοι της Ευρώπης είναι πιο ανδρείοι από τους κατοίκους της Ασίας. Αυτό τους κάνει πιο πολεμικούς και επιπλέον οι νόμοι.

Ιπποκράτης, περί αέρων, υδάτων, τόπων, XII, XVI, XXII

Το προνόμιο και η υπεροχή των Ελλήνων

«Τα έθνη που κατοικούν στα ψυχρά μέρη και στην Ευρώπη είναι πιο ορμητικά, υστερούν όμως διανοητικά και στις τεχνικές δεξιότητες. Γι' αυτό ζουν μάλλον ελεύθερα, χωρίς όμως οργανωμέ-

σικιέ κ.ά. Οι νεότεροι Ευρωπαίοι θα ανακαλύψουν στην αρχαία Ελλάδα τα στοιχεία εκείνα με τα οποία θα δημιουργήσουν μια ιδανική εικόνα, προς την οποία θα προσπαθήσουν να μοιάσουν. Χαρακτηριστικά για τη στάση αυτή είναι τα λόγια του Χούμπολτ (1767-1835 μ.Χ.), του Γερμανού διαφωτιστή, που έθεσε στη χώρα του τις βάσεις της κλασικής παιδείας.

«Η μελέτη της ελληνικής ιστορίας διαφέρει από τις υπόλοιπες ιστορικές σπουδές. Για μας, οι Έλληνες ξεχωρίζουν από τον κύκλο της υπόλοιπης ιστορίας... Το να γνωρίζουμε τους Έλληνες δεν είναι απλώς ευχάριστο, χρήσιμο ή αναγκαίο για μας. Όχι! μόνο στους Έλληνες βρίσκουμε το ιδεώδες αυτού που θα θέλαμε να είμαστε και να δημιουργήσουμε. Αν και κάθε τμήμα της ιστορίας μάς πλουτίζει με ανθρώπινη σοφία και ανθρώπινη εμπειρία, όμως από τους Έλληνες παίρνουμε κάτι παραπάνω από γήινο, παίρνουμε κάτι θεϊκό».

Η στάση θαυμασμού δεν είναι βέβαια ο καλύτερος τρόπος για να κατανοήσουμε την ελληνική αρχαιότητα. Ωστόσο, η στάση αυτή δημιούργησε μια μεγάλη παράδοση μελέτης της αρχαιότητας. Η μελέτη οδήγησε σε ερμηνείες και επανερμηνείες αυτής της περιόδου, πάντα σε σχέση με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της νεότερης κοινωνίας. Έτσι η ελληνική αρχαιότητα, με όποια εικόνα είχε κάθε φορά, έγινε μια οικεία, γνωστικά, περιοχή όχι μόνο για τους μορφωμένους, αλλά και για τους απλούς ανθρώπους. Ποιος δεν έχει ακούσει το όνομα του Ομήρου, του Περικλή, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη ή του Αλεξάνδρου; Ποιος δεν έχει δει τουλάχιστον μια εικόνα της Ακρόπολης της Αθήνας; Για τους μορφωμένους Ευρωπαίους, η εξοικείωση με την αρχαιότητα υπήρξε μέρος της παιδείας τους. Από αυτή την άποψη οι Έλληνες μαθητές είναι τυχεροί. Ζουν σε μια χώρα που οι αρχαιότητες της είναι μέρος της καθημερινής ζωής τους και διδάσκονται αρκετά για την περίοδο εκείνη.

Με τις σκέψεις αυτές στο νου μας, θα συνεχίσουμε τώρα το ταξίδι στο χρόνο.

νο πολιτικό βίο και δεν είναι ικανά να κυριαρχούν στους γείτονές τους. Όσα έθνη όμως ζουν στην Ασία διαθέτουν και οξύτητα πνεύματος και τεχνικές δεξιότητες. Αλλά δε διαθέτουν ψυχική δύναμη, γι' αυτό και είναι υπό την εξουσία άλλων και ζουν ως δούλοι. Το ελληνικό έθνος όμως, καθώς ζει σε γεωγραφική θέση μεταξύ των άλλων δύο, έχει τις αρετές τους. Και ορμητικό είναι και οξύτητα πνεύματος διαθέτει. Γι' αυτό ζει ελεύθερα και σε άριστα οργανωμένη πολιτεία και μπορεί να κυβερνά όλους, αν έχει ενιαίο πολιτικό σύστημα».

Αριστοτέλης, Πολιτικά Η, 1237 b

Η απόκλιση από τον κανόνα.

«Από τη φύση γεννηθήκαμε όλοι, και οι βάρβαροι και οι Έλληνες, για να είμαστε ίσοι σε όλα [...]. Και σ' όλα αυτά κανένας από μας δε διαφέρει, ούτε βάρβαρος ούτε Έλληνας· γιατί αναπνέουμε όλοι στον αέρα με το στόμα και τη μύτη και τρώμε με τα χέρια όλοι».

(Αντιφών, Αποσπάσματα Προσοκρατικών.)



Ο Αθηναίος ιππέας συμβολίζει το μεγαλείο της αθηναϊκής δημοκρατίας. Η ηρεμία της μορφής του αρμόζει στην ιδιότητα του πολίτη που συμμετέχει στα κοινά της πόλης του. *Ιππέας από τη ζωφόρο της δυτικής πλευράς του Παρθενώνα.*

μεσα σε όσους είχαν το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη και σε όσους δεν το είχαν. Η πολιτική ιδιότητα αποτελούσε το μόνο κοινό χαρακτηριστικό που συνέδεε τους κατοίκους της Ευρώπης τόσο μεταξύ τους, όσο και με τους άλλους λαούς της Αυτοκρατορίας στα μεσογειακά παράλια της Ασίας και της Αφρικής. Αν είχαμε τη δυνατότητα όμως να δούμε τη ρωμαϊκή εξάπλωση από ένα μακρινό σημείο, τότε θα διαπιστώναμε ότι αποτελούσε, όπως και ο ελληνικός πολιτισμός, ένα φαινόμενο μεσογειακό, με κύριο κέντρο τις ευρωπαϊκές ακτές της Μεσογείου.

Ας δοκιμάσουμε πάλι να σχολιάσουμε ό,τι βλέπουμε από αυτή την απόσταση.

Η Ρώμη άφησε μια μεγάλη κληρονομιά, που τη μοιράστηκε στη συνέχεια η

Η αντιπαράθεση της Ευρώπης με την Ασία, την οποία διαπιστώσαμε πιο πάνω, μετασχηματίστηκε σε συνδιαλλαγή και αμοιβαία επίδραση πολιτισμών με την αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τα ελληνιστικά κράτη. Έτσι, τα πολιτισμικά όρια ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία έγιναν λιγότερο διακριτά. Αλλά και στον καινούργιο κύκλο των εξελληνισμένων πόλεων, που χτίστηκαν αγκαλιάζοντας τη Μικρά Ασία και την ανατολική Μεσόγειο, οι παλιές πόλεις στην κυρίως Ελλάδα δεν έπαψαν να θεωρούνται ως τα πολιτισμικά πρότυπα.

Με τη δημιουργία της **Ρωμαϊκής Οικουμένης**, η ευρωπαϊκή ιδιαιτερότητα αντικαταστάθηκε από τη νέα κυρίαρχη διάκριση ανά-

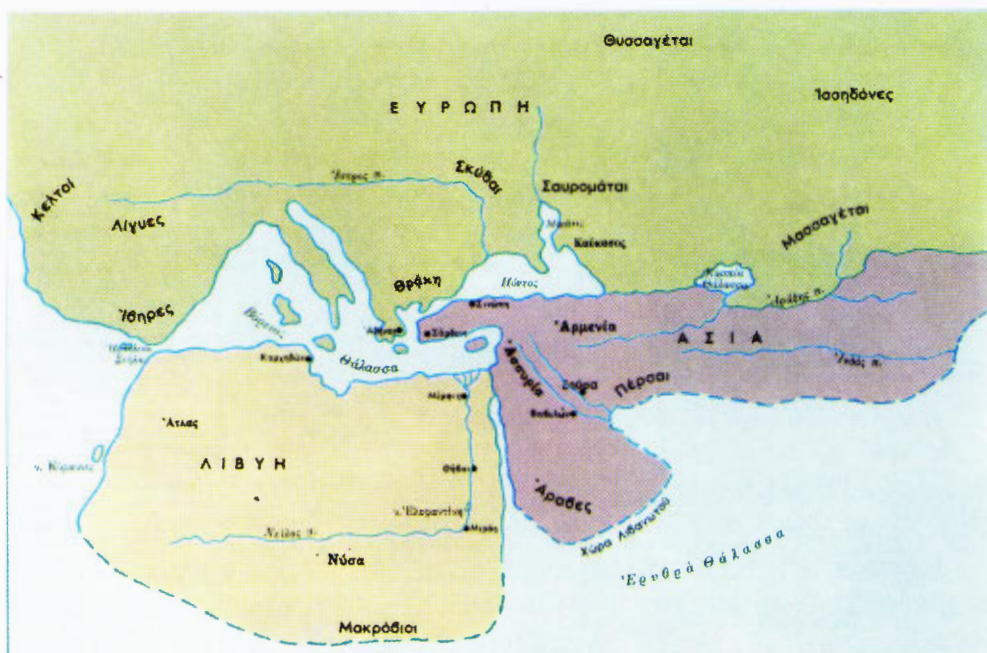
ανατολική και η δυτική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η ρωμαϊκή κρατική οργάνωση συνέχιζε να θεωρείται το πρότυπο κρατικής οργάνωσης, ακόμη και όταν ο αρχαίος κόσμος είχε δύσει, οι περισσότερες πόλεις είχαν σβήσει, οι παλιοί πληθυσμοί είχαν σχεδόν αποδραστηθεί και νέοι είχαν πάρει τη θέση τους ή είχαν αναμειχθεί με τους παλιούς. Γιατί η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, από τους κατοίκους της και τους γείτονές τους, δε θεωρούνταν απλώς ως ένα κράτος δίπλα στα άλλα. Θεωρούνταν ως η κρατική οργάνωση του Κόσμου, της Οικουμένης.

Αυτή η αντίληψη έγινε έμμονη ιδέα σ' όλους τους κυρίαρχους ως τις αρχές του αιώνα μας. Ο πάπας στο Μεσαίωνα ισχυριζόταν ότι κληρονόμησε την κοσμική εξουσία του από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες. Το ίδιο και οι αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης, της «Νέας Ρώμης». Τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ισχυριζόταν ο Καρλομάγνος ότι είχε ανασυστήσει. Τον τίτλο του «Κάιζερ» (Καίσαρ) χρησιμοποιούσαν οι Αψβούργοι και οι αυτοκράτορες της Γερμανίας. Τον τίτλο του «Τσάρου» (Καίσαρ), οι αυτοκράτορες της Ρωσίας. Ονόμασαν μάλιστα τη Μόσχα «Τρίτη Ρώμη». Ακόμη και ο Ναπολέων, όταν στέφθηκε αυτοκράτορας, το ρωμαϊκό πρότυπο είχε στο μυαλό του. Ισχυρή, επίσης, ήταν η παράδοση του ρωμαϊκού δικαίου. Ο Ιουστινιανός το κωδικοποίησε. Στη συνέχεια γενιές νομικών στην Κωνσταντινούπολη, τη Μπολόνια, το Παρίσι, συνεχώς το σχολίαζαν και το ερμήνευαν.

3. Ο καθρέφτης της γεωγραφίας

Την εικόνα του κόσμου σε κάθε εποχή και σε κάθε πολιτισμό μάς τη δείχνει η ιστορία της γεωγραφίας. Ο όρος *Ασία* αποτελεί ένα παράδειγμα για τις διαφορές με τις οποίες κάθε πολιτισμός αντιλαμβάνεται τον κόσμο. Πρόκειται για ελληνικό όρο, που αργότερα πέρασε και στο λεξιλόγιο των άλλων λαών. Σε καμιά όμως ασιατική γλώσσα δεν υπάρχει αυτός ο όρος ούτε ορίζεται η Ασία ως ξεχωριστή ήπειρος. Επιπλέον, η Ευρώπη φαίνεται στους Ασιάτες ως μια μακρινή απόληξη της γης τους στα βορειοδυτικά. Ωστόσο, η ονοματολογία των ηπείρων παρέμεινε σταθερή και κληρονομήθηκε αυτούσια στο ευρωπαϊκό *διανοητικό σύστημα*, εμφανέστατα διαποτισμένο από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό.

Ο χαμένος χάρτης του κόσμου, σχεδιασμένος από τον Αλεξανδρινό βιβλιοθηκάρη **Ερατοσθένη** (τέλη του 3ου αι. π.Χ.), συμπύκνωνε τις νέες γεωγραφικές ανακαλύψεις, που είχαν επιφέρει οι ελληνικοί εποικισμοί στη Μικρά Ασία και τη Δυτική Ευρώπη (ελληνικές αποικίες στην Ιταλία, τη νότια Γαλλία) καθώς και οι εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των επιγόνων του. Η γη, κατά τον Ερατοσθένη, ήταν σφαιρική. Ο χάρτης του αποτε-



Ο χάρτης αυτός αποτυπώνει γραφικά τις γεωγραφικές αντιλήψεις του Ηροδότου.

λούσε μια αρκετά ακριβή αποτύπωση του κόσμου (ο Ερατοσθένης είχε υπολογίσει με μεγάλη ακρίβεια τη διάμετρο της υδρογείου). Ωστόσο, η αποτύπωση της Ευρώπης στα *Γεωγραφικά* του Αλεξανδρινού γεωγράφου άφηνε πολλά κενά, ιδιαίτερα αναφορικά με τις βόρειες περιοχές της.

Η γεωγραφία του Ερατοσθένη υπέστη σφοδρή κριτική από τον Έλληνα γεωγράφο του 1ου π.Χ. αιώνα **Στράβωνα**. Η εικόνα της Ευρώπης που μας δίνει ο Στράβων επαναφέρει τον ιδανικό αριστοτελικό συνδυασμό της πολεμικής αρετής των λαών των ψυχρών και αφιλόξενων βόρειων περιοχών με τη δεξιότητα και την πνευματική καλλιέργεια των λαών που κατοικούσαν στις θερμότερες και πιο εύφορες νότιες περιοχές. Ο Στράβων ζούσε σε μια εποχή κατά την οποία η ρωμαϊκή εξάπλωση είχε προσφέρει πολλές πληροφορίες για περιοχές άγνωστες προηγουμένως. Έτσι ο γεωγράφος αυτός εμπλούτισε την απεικόνιση της ευρωπαϊκής ηπείρου, τονίζοντας τον πλούτο των καλλιέργειών της και των χρήσιμων

Η υπεροχή της Ευρώπης

«Πρέπει να αρχίσω από την Ευρώπη, γιατί είναι ποικιλόμορφη, ανέδειξε άνδρες με εξαιρετικές ικανότητες και πολιτεύματα και μετέδωσε στις άλλες ηπείρους μεγάλο μέρος από τα αγαθά της [...]. Επιπλέον, υπερέχει και σ' αυτό: παράγει άριστους και απαραίτητους για τη ζωή καρπούς και όσα μέταλλα χρειάζονται. Μυρωδικά και πολύτιμους λίθους τα εισάγει [...]. Επίσης, τρέφονται σ' αυτή άφθονα ζώα σε αγέλες, ενώ είναι σπάνια τα άγρια θηρία».

Στράβων, Γεωγραφικά, Β', 5, 26 - 28